

Пропаща сила.

До 40-річчя смерті А. Свидницького.

Влітку цього року минає 40 літ, відколи помер український письменник, Анатолій Свидницький. Не говорю—од дні смерті, бо докладніше дати цієї події ми не знаємо, як не знаємо доказливої самої життя письменника, яке цікком укладається в дуже просту, на перший погляд, схему. Жив собі чоловік, мав од природи великих духових сил, не аби який хист до письменства, боровся з обставинами за те, щоб ті сили розгорнути, падав і вставав і нарешті, не видержавши боротьби, віддав Богу дух, як той класичний чумак серед безлюдного степу. Не знаємо навіть, коли й де сталося і де могила того талановитого, але безталанного письменника. Сучасному поколінню вічого не говорить наймення Свидницького і може тільки той, кому випадково попала до рук книжка його під заголовком „Люберацькі”, спиниться в увагу, коли почух це напівзабуте тепер наймення, але таких мало. Книжка Свидницького не дуже роскодиться поміж читачами. „Свидницький”—главе читат у каталозі на незнайоме прізвище й байдужно промене, бо не голосне воно і хто зна, що під ним таїться і про яких оце „Люберацьких” оповідає невідомий автор.

І це велика шкода для читача. Як під простою схемкою життя Свидницького велика крається трагедія визначного таланту, що хоч не розгорнувся й не виявився на всю широчину свою, але все-таки лишив нам незабутньої спадщини,—так і під тим непопулярним заголовком стоять великої ваги твір, якого не повинно забувати в історії нашого

письменства, який і тепер залишки і з користю для себе прочитає кожен, хто не лякається невідомого прізвища. Як авторові „Люберацьких”, Свидницькому забезпечено місце в історії українського письменства. Іші його твори, оті писані за-для заробітку оповідання по російському, ледві чи воскреснути коли, як що яка добра душа не позирає їх з старих газет і не видасть окремо, та роні й рівнятись не можуть з тією єдининою „Його повістю”, писаною по українському. „Люберацькі”—це та-кий цікавий твір, що має не саме тільки історичне значення. Дужий талант автора позначився на повісті, так що вона довгі часи ще не втратила своєї ваги, хоч люде, про яких росказує Свидницький, давно вже вимерли, хоч змінилися багато й обставин, серед яких дowellось Ім жити. Щиро-людськими рисами зумів Свидницький намалювати нам отє давнє життя і яскрава картина з під його талановитого пера ще й досі не зникла.

Доля повісти дивним способом нагадує долю самого автора. Написано її р. 1862-го, для „Основи“. „Основа“ впала, українська преса „одцвіла, не розцвівши“, і повість не дійшла до читача. Мало ве цілах двадцять п'ять років минуло, поки коштовний твір побачив світ (р. 1888 в „Зорі“, потім окремо), але й тут ще не скінчилися його мітарства. Тодішні галицькі аристократи не зажились пустити „Люберацьких“ та-кими, як вони вийшли з рук автора; реалізм Свидницького здавався на погляд манерною галицькою публіцикою мало не злочинством, особливо бе-ручки на увагу те, що сюжет повісті вязто з життям духовенства. Щоб не одвернути галицьких читачів, тоді переважно з духовного стану, видав-

ці в передньому слові підкresлили, що мова мовиться про православне духовенство,—ми, мовляв, таки кра-щі, ніж ті, яких малює Свидницький. Та агадане переднє слово—то ще не винна річ, коли рівнати до того, що видавці зробили з самою повістю. Цілі сторінки, повні надзвичайно ці-кавих побутових деталів, аники в друкованих примірниках, своя цен-зура усе посперемонилася з повістю тоді вже неживого автора. Діяюча Іванові Франкові, що заховав у себе Й авберіг рукопис, з якого друковано в „Зорі“ повість Свидницького, ті пропуски можна було повставляти хоч у київському виданні р. 1901.

Таким способом, повість Свидницького ціла й непокалічена побачила світ тільки за 40 років після напи-сання й 30 по смерті автора. Тепер вже півстоліття доходить з того часу, коли Свидницький написав своїх „Люберацьких“.

Півстоліття—час величезний для людей і літературних творів, час, що може арундувати всяку роздуму літе-ратурну репутацію, скоро вона не має під собою міцних підвалин. Тим часом є що писав р. 1901 в „Кіевской Старинѣ“ д. Матушевський, автор „Одної, вартої уваги, критичної праці про Свидницького. „Інтерес „Лю-берацьких“ заключається в глубоко-за-думанній і прекрасно виконанній автором художественної картині, представляючою правдиву, ярку характеристику быта духовенства на Подолі въ первой половинѣ істек-шаго столітія въ связи и зависимости съ общими культурно-историче-скими и соціально-економіческими умовами и факторами життя; живую и реельную характеристику по- становки образованія и воспитанія въ духовныхъ школахъ „доброго стара-го времени“, въ этихъ своеобразныхъ

разсадникахъ просвѣщенія и фабри-кованія служителей церкви и про- свѣтителей темної народной маси уже болѣє нової формациії, явившихся на смуль прежніми пастырями, обраво-ваніе которыхъ не выходило за пред-ѣмлі простоти грамотності, и уста-навливавшихъ свои отношенія къ на-роду уже не на прежніхъ основахъ непосредственного міровоззрѣнія, а на начальахъ, привитыхъ системой бур-сацко-семінарского образованія и вос-питанія. Въ этомъ именно послѣднѣмъ отношеніи повѣсть Свидницького яв-ляется болѣє всего интересною и ці-кною, поскільку она вѣрою и живо воспроизводить картину смѣшнія ста-рыхъ, отжившихъ формъ жизни и отношеній и возникновенія на разва-линкахъ новихъ“ („Жертви переход-ної епохи“).

Так говорити можна тільки про річ не скороминуго значення, яка сміливо видержува найстрашнішу про-бу часу, що все руйнує. І цітований допіру автор не зомлівся в своїй високій оцінці „Люберацьких“.

Час, коли виступають герой Свидницького, критичнимъ був часомъ у житті нашого народу. Кріпацтво, екс-плутація народової крізьвниці в при-мітивних формахъ натурального го-сподарства само дійшло алогієй й почало вже хитатися. Але руйнуючися у всіхъ основахъ своїхъ і порвавшиясь нарешті, воно все ж ударило, мовляв російський поет, однимъ кінцемъ „по барину, другимъ—по мужику“, а по дорозі зачепило й ті шари людности, які стояли по середині, бо не належали ні до панів, ні до мужиків. Такимъ посереднімъ шаромъ було наше духовенство. Од мужика одрізнялося воно тамъ, що було „особистої вільної, не робило панщини й мало здебільшого навіть сякій-такій достатокъ; од пана тимъ, що достатокъ той був дуже випадковий і не тільки не забезпечував російського життя, але часто на-віть і самого існування. З другого бою, до паства наближалось воно тамъ, що жило з народної праці, а з народомъ єднав його уесь склад жит-ті і світогляду. Таке було оті старо-світське духовенство, якого побут змінив Свидницький. Воно стояло немов на роздоріжжі, хитаючись між крайніми полюсами соціальних шарів, і пору агаданіх полюсів безпе-речно повинен був одбитися і на по-середньому шарі громадянства. Нові часи, коли падали основи кріпацько-го ладу, коли в повіті вже пропесло-ся що досі нетуване, зруйнували аничайні життя і поставили багато нових потреб і питань. Треба було твердого ґрунту, щоб устоїти, треба було знання й науки добрі та свідо-мости, щоб розібрati до ладу, звідки йде небезпека й як од неї рятува-тись. Тимчасомъ із цього не було й позиції, нові часи застукали людей нетимущими, неготовими й несвідо-мими, і загальнє руйнування було наслідкомъ цього. Духовенство не вті-ло од руїн. „Дивна діла твої, Го-споді!—пише про це Свидницький.— Здається, оці вчені та товчені пан-отці повинні б лучче громаді подоба-тись; і більш читат, і більш вчися—хоч з книжокъ та світ повинен би знати і себе спізнити; а від ж! вий-де наче з ліса і в дика вчиться пра-вити, а в старості хазяїнувати. А в громаді вийде, що ясно сонце: як не вклонітися, не доглядати. Все мабуть якісні великі та розумні думи дума-ють, що й іш ноги не дивяться. А що за того? Ні за собою, ві перед со-бою—дarma тільки батьки кошти не-суть.. Дивна діла твої, Господі! На простого чоловіка як гляне, то на-че ворога в йому пішав. Чи така вже наука, чи такий світ настав?“

Про світ і про науку поставив питання Свидницький і всю свою повість дав на його яскраву відповідь самими типами й картинами життя. Особливо велику увагу звернув автор на тодішню науку, що пускала в школи в світ людей, ве тільки не давши їм ніякого знання, не залишивши в душі моральних підвалин, а вкрай заснувавши її здеморалізувавши своїх вихованців, какі та нікчемні покрӯців з них побивши. Соціальні і національні безголов'я на Україні зволо ту науку на зараддя боротьби між народом та панівством і духовенством, як посередній шар, ошилюсь між ними, як між жорнами. Обрусненій полонізація склувались вивести духовенство на панів, привнаймін прищепити панські погляди й зачічки; обставини життя тягли до низу, до того вароду, серед якого духовенству доводилось жити. Жорна трощили те, що між ними було, і в результаті йшла моральна, а часто й фізична загибель заступників того переступного шару.

Життя бурси, як воно змальовано у Свидницького, належить до найкращих художніх творів не тільки в нашому письменстві,—ці живі, талановиті малюнки не зробили б встиду кожній іншій літературі. В російському письменстві есть теж зразок цього життя в класичних „Очерках бурс” Помяловського, але рівняючи тирана письменника, ми не можемо сказати, щоб вони чим-небудь поступилися перед нарисами Помяловського. Навпаки свіжий колорит, оригінальність малюнку й широта тону надають тим сторінкам повісті, на яких Свидницький малює бурсу з Птицями, ціну художнього документа високої вартості. Такі типи, як Ковицький, сам Анточ Люборацький,

або піла галерея вчителів—це незміруці, постаті з того часу, який одійшов уже далеко від нас, але все ще почувається й досі в нашому житті. Наука і в бурі, як по иниших школах відала душу у вихованців, смукувалася одірвати їх од життя й викидала на неприєстованими до його, непотрібними він є що. „Нема того в семинарі,—характеризує Свидницький оту науку, щоб хто думав з науки, з книжок розуму набратися, а вчаться, щоб скінчити курс; кінчають курс, щоб забратися на село; забираються на село, щоб залягти, як риба на дно, щоб пігрим, пі туча з місця не зрушими”. До цього у нас на Україні долучається ще спеціальна місія чужої школи—її денационалізаторський вплив. Ще духовна школа не така була з цього боку шкодлива, хоча й вони плодили чимало перевертинів, не кажучи вже про загальну несвідомість національну. Далеко гірше були ті школи, в яких виховувалось тоді українське жіночтво. На Анточах обруснені наїсоді тільки легеньким на-мулом, який ліктко змівала само життя; зате на Масях полонізація позналась далеко дужче: чуже виховання вже на цілій вік калічило Ім душу. По школах жіночтво чуло одну науку: з хлопцями не скодиться—бо „то скром, то ветид, а по-холопски поблакавши, так писки залиши”, що й свячену водою не сполосощ, ні окропом не відпариш”. І цієї гидотної науки недовчених писарчуків та економіків спадрі вже ні сполоскати буде, ні відпарити. „Оце біда мене опала в зими чужоземцями,—скажила на вчених та друкованіх дітей своїх стара Люборацька,—та ляшка відалася, цей москалем став! Ото понаучувалися! Цур Іому з тими школами!” —„Ото понаучувались”—це єдина скярга, якою відповідає несвідомість

на каліченні молодого розуму, хоч простий матері й літам спершу школа здавалася була якимсь страховоцием, у яке—не знати для чого—дакти дітей на тижні муки. „То-то вже плачу буде!—каже Свидницький, описуючи, як взяли дітей до школи.—Не так що плають, як матери. Згадала покійна тата свого, що все було роскає—з якихсь книжок вичитував, що під кінець світу, як вже матиме антихрист народиться, всюди будуть ученики і учителі; а то не учителі будуть, а мучителі, не ученики, а мученики”. На муки бо й справді брала дітей школа і викидала їх описія в шум життя кволях і неспідгодованіх, особливо хто був країцій, у кому не зовсім ще агасла була іскра добра та країчних людських почуваннів. Який-небудь донощик Робусинський з'умів таки пробитися в житті й вискочити, плаваючи як гад, а Люборацький пропав.

Пропав, бо школа не до станку „вима душу” з його, бо несвідомо проникла у його вночі віці запити. „А пастирі як!—міркує собі Люборацький про духовенство.—Боже милосердний! Насмішки, а не пастирі... От я вийду на попа, то зараз школу заведу, вчитиму дітей, стояти му за громаду перед паном, перед судом, перед царем. Заідять? То що? Христос дав нам вір собою. Ни що вони зважають? „Образ будьте стаду”—їм говориться, а вони безоброкаї науки недовчених писарчуків та економіків вже ві сполоскати будуть, ні відпарити. „Оце біда мене опала в зими чужоземцями,—скажила на вчених та друкованіх дітей своїх стара Люборацька,—та ляшка відалася, цей москалем став! Ото понаучувалися! Цур Іому з тими школами!” —„Ото понаучувались”—це єдина скярга, якою відповідає несвідомість

доподій самому авторові. Його теж „Зали” і як особу, і як письменника українського,—не аби яка письменниця сила гинула марно. Переїздочі з місця на місце, кридаючись на все боки за шматком хліба, біючись як риба об лід—рострачував потроху Свидницький силу та здоровля. Додіходило у його до того, що „хоч з мосту та в воду”, як писав він в одному з своїх російських сповіданнів. Він лагодився наїв, занедбаний мірі молодих літ, піти в Каносу й висвататись на священика,—і це спрапді було для його останньою соломінкою, за яку хапається людина на краю безводі. Соломінка, певна річ, не здергала...

Разом з людиною гинув у Свидницькому й письменник,—тим більше, що письменник український тоді, та й дово ще потім, до останнього часу, бував у такому становищі, що праця його могла дати тільки „мільйон терзанів” за ту дрібну моральний задоволення, яку мав автор одного творчого напінання та свідомості виконання повинності. Не забуймо, що українське письменство адобуло вже тоді свою „конституцію” в формі Валуєвського циркуляру 1863 р., а попереду стояв ще акт 1876 р. Письменник не мав ніякого притулку, не мав де й як друкувати своїх творів, бо тініші ав'язки з Галичинськими тільки-но налагоджувались і не всяке знато ще тоді шлях туди.

До самої смерті Свидницького стояв отакий непродуктивний для нашого письменства страшний час і Свидницький повною мірою здійав його вагу на собі. Не тільки не було для кого й для чого писати нових творів, а навіть готових уже не було де примостити. І от „Люборацькі” цілі десетиціття ходять по матарствах, поки якою доходить випадково до

читача. Так само випадково могли вони й зовсім не дійти, а пропасті називки.

Чи ж можна говорити про нормальний розвиток і нормальну творчість за таких убійчих обставин? В особі Свидницького маємо типову для нашого письменства „пропашчу силу”, що дуже велике надії подавала та й малою мірою надій тих не спрavedila. Дужий і ясний талант, що добре знає життя і вміє на папері виливати свої думки та почування в гарні картинах—таким став перед нами Свидницький у своїй молодечій повісті. Що ж би з його було, коли б він мав був змогу розгорнути у повній хист і показати його в дійсному світі?

Так,—пропашча це сила, разом з цілою низкою таких само пропашних сил та змарніваних талантів, начиняючи ілюстрація до того лихоліття, що з'явиться найновішою історією України. Але не самий жаль вони будуть до себе та ворожеву до обставин, що те лихоліття заподіяли. Все-таки одним-один повість Свидницького—це таке блискуче в літературному боку з'явіще, яке на довгий час забезпечить беззасновані авторові почесне місце в історії нашого письменства. Помінаючи вже чисто літературну вагу цієї першої у нас цільової повісті та художнє П значення, „Люборацькі” треба вважати за великої цінні громадський документ, з якого наші нащадки дізнаються про те, як жили колись та живали на Україні люди, що попали в жорна переступного часу. Дізнаються, і, може, вчитимуться обмінати старий шлях помилок та непевної блукання мавівцями.

Сергій Ефремов.